

LAICHTERŮV
VÝBOR NEJLEPŠÍCH SPISŮ
POUČNÝCH.

KNIHA XX.

P. N. MILJUKOVA
OBRAZY
Z DĚJIN RUSKÉ VZDĚLANOSTI.

ČÁST I.

V PRAZE.
VYDÁVÁ JAN LAICHTER NA KRÁL. VINOHRADĚCH.
1902.

P. N. MILJUKOVA
OBRAZY
Z DĚJIN RUSKÉ VZDĚLANOSTI.

ČÁST I.

OBYVATELSTVO, HOSPODÁŘSKÉ, STÁTNÍ
A STAVOVSKÉ ZŘÍZENÍ.

VYDÁNO REDAKCÍ ČASOPISU »MIR BOŽIJ«.

4. OPRAVENÉ A DOPLNĚNÉ VYDÁNÍ.

PŘELOŽIL SE SVOLENÍM SPISOVATELOVÝM

VAVŘINEC JOSEF DUŠEK.

PŘEKLAD OPATŘEN OBRAZY, MAPAMI A TABULKAMI.

V PRAZE.
NÁKLADEM JANA LAICHTERA NA KRÁL. VINOHRADĚCH.
1902.

formy hroze ne-li úplným jejím zničením, tedy zajisté uvede-
ním jí k daleko skromnějším rozměrům.

V takovémto formulování these pp. Tugana-Baranov-
ského a Struva po mém zdání zasloužily úplného uznání,
a byl mnou vzat k nim zřetel při revisi textu »Obrazů«
pro toto vydání.

Co se týče sporů o všeobecných sociologických otáz-
kách, tedy mlčení p. Struva, nevydává-li svědectví o jeho
souhlasu se mnou, tedy přece zbavuje mne důvodu, abych
dále vedl s ním polemiku — a to tím spíše, že po jeho
článku v č. 74. »Sěrvenago Kufera« těžko dalo by se sou-
diti při nedostatku jeho vlastního projevu, v jaké míře
chce p. Struve podržeti svá dřívější tvrzení o úkolu indi-
viduality v dějinném procesu.

V Petrohradě, 8. února 1900 [st. p.].

ÚVOD.

OBECNÉ POJMY.

»Pragmatická« a »kulturní« historie. — Spory o obsahu
kulturní historie. — Spory o účelu a methodách studia kulturní
historie. — Theoretické úkoly historické vědy a praktické úkoly
politického umění. — Matení těch i oněch ve »filosofii dějin«.
— Zúžuje-li se hranice teleologického výkladu »filosofie dějin«,
mění se ve vědeckou teorii pokroku. — Zákonost jako účel
vědeckého výkladu historie. — Existují-li historické zákony? —
Obtíže sociologické analýsy. — Sociologická dedukce jako pro-
středek usnadnění analýsy. — Dedukce základních sociologických
tendencí. — Obměna těchto tendencí pod vlivem prostředí. —
Vliv obklopujícího okolí. — Pojem náhody v dějinách. — Úkol
individuálního činitele. — Bezděčná a účelná, individuální a spo-
lečensky účelná, jedinečná a hromadná činnost individua. — Účel
i obsah »Obrazů«.

Počínaje vypočítávati vojsko, které přišlo s Aga-
memnonem před Troju, řecký pěvec Trojské vojny
uznal za potřebno udělati takovouto předmluvu:

Nyní mi povězte Musy, jež v olympských bydlíte sídlech —
vy jste zajisté božky, jste při všem a všecko i znáte,
my jen slyšíme zvěst a nevíme ničeho nad to —
kteří as Danaů vůdci a kteří vládcové byli.
Já bych nemohl sám ni množství vyčísti ni jména,
Miljukov, Obrazy z dějin ruské vzdělanosti. I.

kdybych i deset měl úst a rovněž i jazyků deset,
bych měl i nezmarň hlas a v prsou kovové plíce,
kdyby mi olympské Musy, jež bouřného Dia jsou dcery,
neřekly počtu všech těch, kdož naproti Iliu táhli.¹

Podobně jako Homer, soudila ohromná většina dějepiscův staré i nové doby. Ani sil ani vědomostí lidských nedostávalo by se k tomu, aby mohli býti zobrazení »všichni prostí vojáci« v dějinách lidstva.

Proto jest potřebí omeziti dějiny na vypravování o jediných »vůdcích a vládcích«. Osobní dějiny vůdců, jich skutky a osudy, jich vzájemné vztahy — toť má býti hlavním obsahem dějepisného vypravování. A ideálním cílem dějepisným má býti — vyobraziti tyto skutky »vůdců« s živostí a dramatičností co možná největší, v umělecké formě co možná nejdokonalejší. Ale co se má státi se vším ostatním bezejmenným davem obyčejných lidí, při nichž nevypočítávají se nijaké činy, kteří nezanechali po sobě nijakých historických vzpomínek? Dějepisci-vypravovatelé docela si jich nevšímali, poznamenávajíce zhusta na svou omluvu nebo na upokojení čtenářův, že dějiny davu samy sebou již se obrážejí v životopise hrdin, jakožto jeho nejlepších a nejskvělejších představitelů.

Ale není tomu dávno, co objevil se mezi dějepisci směr nepředvídaný Homerem. Tento směr rozhodně tvrdil, že pravým předmětem dějepisu — nejsou životopisy »vůdců«, třeba by nám byly do nejmenších podrobností známy, nýbrž právě život lidu zdanlivě nám zcela neznámý. Přívrženci nového směru dodávali k tomu, že takové dějiny bez vlastních jmen, bez událostí, bez bitev a vojen, bez diplomatických zápletek a

¹ Děkuji prof. Ot. Vaňornému za přízvučný překlad z řeckého originálu. Překl.

smluv o mír, — nejenom nebudou nevěrohodny, nýbrž naopak že budou nesrovnale věrohodnější těch dějin, jimž nás učili do dnešní doby dějepisci-vypravovatelé. Za důkaz uváděli na uváženou to, že i ta nejpodrobnější historie individua jest za prvé ta nejspolehlivější ve skutečnosti, protože žádný očitý svědek nemůže ani viděti, ani si zapamatovati, ani správně (bez chyby) podati všechny podrobnosti života jisté osoby nebo všechny jednotlivosti dané události; za druhé, že takové dějiny budou plny anekdot a nahodilostí, protože existence a činnost osoby závisí od tisíce nepatrných a nahodilých příčin. Naopak dějiny lidové massy — tvrdili oni — budou především obsahovati jenom to, co jest podstatné a nepochybné; dále takové dějiny bude možno zkoumati přesnější vědeckou methodou: methodou pozorování hromadných zjevů, t. j. statistickou. Konečně, opírajíc se o takovýto svůj obsah a takovou methodu, historie lidové massy poskytně nám možnost poprvé pochopiti příčiny a smysl historických jevů; historie přestane býti takto předmětem pouhé zvědavosti, pestrým sborníkem »anekdot zašlých časů« — a stane se předmětem, který jest schopen probuditi vědecký zájem a přiněsti praktický užitek.

V době poměrně krátké nový směr vybojoval si skoro všeobecné uznání. Dějiny »událostí« ustoupily do pozadí před dějinami »bytu« — zřízení a mravův. Studium *vnějších* dějin (čili tak zvaných pragmatických, politických) muselo postoupiti místo studiu *vnitřních* (bytových či kulturních).

To jest všeobecný smysl převratu, který byl proveden v našich historických ponětích. »Kulturní dějiny« tvoří předmět bádání nebo alespoň snah většiny histo-

riků naší doby. Ale shoda mezi nimi velmi rychle přestává, jakmile začne řeč o tom, co má tvořiti *obsah* kulturních dějin a za jakým účelem sluší je studovati. Co se týče obsahu kulturních dějin, panuje mezi dějepisci největší neshoda. Jedni jsou hotovi považovati za hlavní předmět kulturních dějin — vývoj státu, druzí — vývoj společenských poměrů, třetí — hospodářský vývoj. Na druhé straně zužuje se pojem kulturních dějin na jevy duchové vzdělanosti a kulturními dějinami začíná se rozuměti výhradně dějiny rozumového, mravního, náboženského a estetického života člověčenstva. V tomto úzkém smyslu počalo se pojmu kulturních dějin užívati obzvláště v naší literatuře. Jako opaku »kulturních« dějin v úzkém slova smyslu užívá se u nás často terminu »materiální« historie. Avšak nejednou již se ukázalo, že takové užívání terminů vede k zbytečnému nedorozumění a bývá příčinou dosti neplodných hádek. Vzhledem k tomu ku všemu bude nejlépe, jak se zdá, obrátiti se k prvotnému užívání slova »kulturní« dějiny, t. j. užívati ho v onom širším smyslu, v němž zahrnuje všechny stránky vnitřních dějin: i ekonomickou, i sociální, i státní, i rozumovou, i mravní, i náboženskou, i estetickou. Tím budou ovšem odstraněna pouze terminologická nedorozumění; otázka, které nebo která z vyjmenovaných stránek obecného života má se považovati za hlavní nebo základní a které podružnými nebo následnými — tato otázka zůstane nerozhodnuta.

Ještě nedávno považovali dějepisci za základ dějinného procesu vývoj duševního principu; za naší doby pořad se více šíří opačné mínění, podle něhož všechen obsah dějin přestává na vývoji materiálních potřeb. Oba tyto názory jeví se nám však stejně jednostrannými a spor o přednosti toho neb onoho prvku

kulturních dějin nezdá se nám rovněž obzvláště plodným. Musíme ovšem rozlišovati prostší jevy společenského vývoje od složitějších; ale pokusy obmeziti všechny vyjmenované stránky dějinné evoluce na kteroukoli jedinou považujeme za naprosto beznadějně. Může-li se vůbec někde činiti rozdíl mezi prostým a složitým, není to v rozličných *stránkách* lidské přirozenosti, nýbrž v rozličných *stupních* jejího vývoje. V tomto posledním smyslu vývoj každé stránky dějinného života začíná se od prostého a končí se složitým. Čím blíže k začátku procesu, tím jsou elementárnější projevy rozličných stránek života — hmotného i duševního — a tím těsněji jsou tyto stránky jedna s druhou spojeny. Čím dále vyvíjí se proces, tím různější stránky procesu odštěpují se jedna od druhé a tím složitější stávají se výtvoři jich vzájemné působnosti.

Kdybychom ostatně řešili, jak chtěli, spor o vzájemném poměru různých stránek »kulturních dějin«, nikdy nepochopíme, proč tento spor vzal na se takový příkrý ráz, zůstaneme-li při jeho řešení na čistě theoretické půdě. Dávající přednost výhradně materiálním nebo výhradně duševním jevům vzdělanosti a snažíce se přivesti jedny z těchto jevů k druhým obě sporné strany většinou vedeny byly vedlejšími myšlenkami, které dávaly tón celé polemice. V podstatě spočívalo těžiško sporu ne tak v hádkách o *obsahu* kulturních dějin, jako v různém mínění o *účelu a methodách* historického studia. Na této půdě nesrazily se pouze rozličné vědecké hypotese, více nebo méně věrojatné, nýbrž rozdílné názory světové, jeden s druhým naprosto nesmiřitelné. A samy hypotese duševního nebo materiálního základu dějin jevily se pouze důsledným

aplikováním těchto světových názorů na výklad dějinných jevů.

Výše jsme řekli, že kulturní dějiny mohou vzbudit vědecký zájem a přinést praktický užitek. Obě tyto pohnutky ke studiu kulturních dějin — i vědecká zajímavost i praktický užitek — jsou stejně případny a důvodny. Ale nesmí se zapomínati, že jsou to — dvě rozličné pohnutky. Tam, kde se vědec ptá na *příčinu* jevu — praktik ptá se na *účel*, kterým vyzván byl jev v život. Prvý klada otázku »proč« — snaží se o objasnění *příčinnosti* dějinného procesu. Druhý se svou otázkou »nač« — hledí pochopiti jeho *účelnost*. Prvý hledá v dějinách pouze příčinnou souvislost jevů; druhý pátrá po jich »smyslu«. A nemůže-li první za žádných okolností uznati dějinný jev za bezpříčinný, tedy druhý v ohromném množství případů bude nucen uznati tentýž jev — za nesmyslný. Tam, kde první se obmezí na klidné zkoumání fakt a spokojí se objevením jich vnitřního vztahu — tam druhý bude hledět vniknouti v postup událostí a určití mezi nimi onen poměr, jehož je mu potřebí. Jedním slovem první učiní svým cílem studium, druhý — tvorbu; jeden odkryje zákony historické vědy a druhý určí pravidla politického umění.

Jak vidíme, není v tomto parallelismu nic nesprávného a nedůvodného. Věda a umění vždy a všude existovaly vedle sebe nepřekážejíce si navzájem a nevnikajíce v legálnou sféru vzájemné působnosti. Umění potřebuje vědy: v daném případě politické umění potřebuje *zákonů* sociální vědy, bez jichž znalosti nemohou býti určena jeho *pravidla*. A to jsou všechny vzájemné jich — normální vztahy. Tak lehce dá se v theorii pro-

vésti tato hraničná čára. A přece jeví se skoro nemožno udržeti ji v praxi. To proto, že v daném případě poznávající a jednající subjekt stojí tak blízko jeden k druhému, tak často spojují se v jedné osobě, že splynutí vědeckého a praktického stanoviska stává se praoběčným případem.

Mechanika ani chemika nenutká žádná vnitřní síla, aby se nevyhnutelně zabýval zdokonalováním stavby strojů a technologie. Fysiolog se obyčejně nezabývá léčením lidí, ačkoli je lehké představit si případ, v němž bude pro něho mravní povinností dáti lékařskou radu. To, co jest — fysiologovi více nebo méně řídkým případem — sociologovi a historikovi mění se ve všeobecné pravidlo. Sociolog jako člen určité společnosti cítí nezbytně potřebu nebo povinnost užití své znalosti k ocenění jej obklopující společenské skutečnosti. Jest tudíž u větší nebo menší míře — svou činností nebo dokonce jen svými míněním — povolán nevolky hráti úlohu společenského činitele. Jest zcela přirozeno, že povinnosti společenského činitele působí na směr vědecké práce a stanovisko účelnosti přenáší se v nepřináležející mu oblast příčinného objasnění. Psychologicky je to zcela přirozeno, ale nicméně je to nesprávné. Tím nesprávnější jest — zaváděti tento psychologický fakt do theorie a dokazovati, že jest věcí zcela důvodnou. Poněvadž podobného sloučení různorodých stanovisek není možno užití ani v oboru vědy ani v oboru umění, tedy se jeví jediným možným východiskem — užití ho v oboru »filosofie«. Filosofie — jest onen parní kotel, v němž všemožné iracionální odřezky lidského ducha proměňují se v stejnorodou a bezbarvou hmotu vyšší synthese, schopnou vzítí na se v dovedných rukách libovolnou formu.

Hledání »smyslu« dějin, výklad dějinného procesu se stanoviska účelnosti mohou býti skutečně přeneseny pouze v oblast »filosofie dějin«. Ani historická věda ani politické umění nemají nic společného s touto oblastí, ležící uprostřed mezi nimi. Za těchto podmínek nemůže býti ani dalšího sporu mezi odpůrci a přívrženci »filosofie dějin«. Věc dá se rozřešiti prostým vyšetřením jejich obecného názoru světového. Tato rubrika sama o sobě obsahuje pro jedny své nejlepší ospravedlnění. Pro ostatní — a my patříme do jejich počtu — »filosofie dějin« ve smyslu teleologického (t. j. účelovského) výkladu dějin jest pouze jedním z nemnohých zachovavších se úlomků dávno zbořeného světového názoru.

Leč tu jest nezbytno, abychom se vyjádřili přesněji. Velmi dobře víme, že i »filosofie dějin« naší doby stále víc a více pronikána jest všeobecným vědeckým duchem a že již velmi mnoho vykonala, aby dle možnosti zúžila oblast dějinné teleologie. Netřeba ani říkati, že »filosofové dějin« naší doby neužívají při výkladu dějin ani bohoslovecké účelnosti, ba ani filosofické v plném jejím objemu. Zříkají se pojmu vyšší vůle, která řídí vývoj lidstva. Jsou hotovi obětovat dokonce i filosofickou ideu obecného plánu, který se uskutečňuje ve všeobecných dějinách. Vše, co chtějí — jest pouze uznání onoho stupně účelnosti, který vkládá do dějin sám člověk jako tvůrce dějinného procesu. Oblast dějin — říkají — jest oblastí lidských jednání, a činnost lidské vůle jest beze sporu účelná. Účel, který existuje v lidském vědomí, — jest touž příčinou jeho jednání. Účelnost sociálního procesu jest tedy pouze zvláštním případem příčinnosti panující ve

světovém procesu. Bylo by sotva možná něco namítati proti takové argumentaci; ale běží o to, že, kdyby všichni »filosofové dějin« drželi se *takové* argumentace, přestala by filosofie dějin existovati a zaměnila by se vědeckou teorií vývoje vůle v sociálním procesu nebo, což je totéž, vědeckou teorií »pokroku«.

Bohužel, že mnozí filosofové dějin nepřestávají pohlížeti na vůli jako na samostatného — jako by z vnějška daného činitele dějinného vývoje. Uznávajíce vůli za samostatného faktora, nemají vždy na paměti to, že mechanism vůle uvádí se v pohyb příčinami prvotnější povahy. Tvrdíce účelnost lidských jednání zapomínají, že ještě celá propast dělí každé jednotlivé účelné jednání s jeho osobitými pohnutkami v jeho nejbližším okolí — od jeho sociálních následků, od účelného společenského výsledku. K vyplnění této propasti — k tomu, aby proměnilo se individuální a účelné jednání ve společensko-účelný výsledek — jest nutná celá řada podmínek, uskutečňujících se *zplna* pouze na vyšších stupních společenského života. Pouze tam, kde v řadě pokolení existuje stejné pojmání účelu přecházejícího z pokolení na pokolení tradicí a výchovou; pouze tam, kde existuje společenská organizace přizpůsobená k úplně vědomým a účelným společenským jednáním lidu — pouze v takových případech jest možno mluviti o účelném postupu dějinného procesu, t. j. o souhlase jeho výsledků — s vědomě vytčenými společenskými úkoly. Avšak takováto účelnost vyvinutého společenského života nic nemá společného s hledáním filosofického »smyslu« v jevech minulosti. Vysvětlením všech podmínek společenské účelnosti zabývá se politické umění, užívajíc všech výzkumů vědeckých; ale »filosofie dějin«

spěchá, aby oddělila svou záležitost od záležitosti vědy a žádá pro sebe ve jménu ideálu apriorního práva příkládati na dějiny ideální měřítko a souditi dějinné jevy mravním soudem.

A tak nic nemůže býti uprostřed mezi vědeckým výkladem kulturních dějin a praktickým užitím výsledků takového výkladu v životě. — Politika může a musí užívatí sociologie, neuchylujíc se o žádnou pomoc k »filosofii«.

Zbývá nám nyní vyložiti svůj názor o vědeckém výkladu historie. V osnově takového výkladu musí ležeti, jak jsme řekli, idea příčinnosti dějinného procesu. Účelná činnost individua se stanoviska nauky jest pouze jednou formou příčinné souvislosti jevů: jest to týž zákonný proces přenesený z oblasti vnějšího světa v oblast psychického života. Účelný pak postup dějin nikterak nevyplývá sám o sobě z účelné činnosti individua, ačkoliv se může státi účelem — jeho vědomých snah. Kdyby vývoj vědomé činnosti individua nabýval sebe složitějších a vyšších forem, tato činnost nikterak nevadí vědecké představě o příčinném postupu dějin, a jeví se pouze zbytečným faktorem, který podléhá vědeckému studiu a výkladu se stanoviska příčinnosti. Svobodné konání individua dokonce nelze takto postaviti proti zákonům historického procesu, poněvadž i samo toto konání spadá do rámce týchž zákonů.

Takové obsáhlé užívání idey příčinnosti nutně vyplývá ze současného názoru na svět, právě tak jako idea účelnosti vyplývala ze starého světového názoru. Běreme tu slovo příčinnost [zakonoměrnost] dějinných jevů ve smyslu úplně nezávislém na tom, mohou-li dějiny odhaliti nám tyto hledané zákony. Kdyby nám

bylo i souzeno, abychom nikdy neodhalili ani jediného historického zákona, byli bychom nevyhnutelně nuceni přece tvrditi, že společenské jevy jako všechny ostatní — nejsou bez příčiny.

Jest nevyhnutelno učiniti tuto poznámku, poněvadž uznati dějinnou příčinnost jest nepoměrně snadnější, nežli odhaliti zákony dějin. Složitost dějinných jevů jest taková, že, ani když nepodrývá ideu příčinnosti, jest docela přirozeno pochybovati i o samotné existenci speciálních »dějinných« zákonů. V populární řeči jsme si tak zvykli vyznačovati dějinné procesy a fakty běžnými jmény, že často úplně zapomínáme na to, že konvenční jméno a reálný fakt jsou dvě různé věci. Jednáme o příčinách vývoje reformace nebo o příčinách nezdaru revoluce, jako by reformace a revoluce byly nějakým makavým předmětem, a ne nekonečným množstvím procesů spojených v jeden celek výhradně v našem vědomí. Za takových podmínek snadno pokládáme za dějinný zákon takové spojení jevů, které správně řečeno vyžadují ještě další, hlubší analýsy. Vezměme na př. posloupnost rozličných forem státního zřízení. Jest známo ono pozorování, vyvozené povýtečně z antického života, podle něhož po patriarchální monarchii následuje panství aristokracie, potom následuje demokratisace státního zřízení, která se končí panstvím obecného lidu a navrácením k nové formě monarchie. Připusíme, že toto pozorování bylo by dosvědčeno ve všech zemích a za všech dob. Jest otázka, máme-li i v tomto případě co činiti s »dějinným zákonem«? Patrně nikoli, poněvadž bychom nemohli považovati dokonce žádnou z těchto forem za příčinu následující formy — právě tak jako nemůžeme považovati mladost za příčinu do-

spělého věku a dospělý věk za příčinu staroby: Každý z těchto stavů jak individuálních tak i společenských tvoří očividně souhrn mnoha procesů, jichž příčiny jeví se i opravdovými příčinami toho společného výsledku, který tu padá do očí pozorovateli. A tak tento společný výsledek, zdající se na prvý pohled něčím celkovým a jedinečným, musíme dále analysovat, abychom odlišili jednotlivé vytvořivší jej faktory. Může se lehkou objevit, že i odlišené námi faktory nebudou opět nikoli prostými prvky, nýbrž stejně působícími složkami elementárnějších sil. Při této analýze zastavíme se teprve, až dojdeme k prvkům známým nám z nejbližší sousední oblasti vědění, t. j. až uvidíme, že jevy společenského života nalézají pro sebe výklad v psychologii a zároveň s touto opírají se o celou budovu příčinnosti prostějších jevů světa — fysických, chemických nebo fyziologických.

Čím však se máme řídit při podobné analýze složitějšího sociologického procesu? Uvedme především, že jsme tento proces uznali za příčinný v jeho celku, t. j. ve vši jeho konkrétnosti. Nemůžeme vyjmouti z procesu předpokládaných námi shod, nazvati je — jak se to někdy děje — zákony a všecko ostatní považovati za odchylku od zákona a proto — prostě zavrhnouti. Tak nazvané »odchylky« jsou ve skutečnosti právě tak příčinné jako »zákony«. Uznávše za nutnost rozkládati dějinné jevy na prosté prvky, uznali jsme již tím, že jsou samy o sobě tyto jevy složené. Nezbyvá než uznati i to, že slučování prvků při nekonečné složitosti jevů bude nekonečně rozličné a že sluší především hledati příčinnosti v působení jednotlivých prvků a pak teprve v jejich sloučení. Takto úkol analýsy přestane na tom,

že vyloučíme ze složitějšího sociologického jevu jednotlivé složky a určíme sféru jejich účinnosti. Cesta, po níž možno nadíti se dosažení tohoto cíle — může býti dvojitá. Jest možno vzítí hotovou složeninu a pokusiti se objasniti účinnost příčin, které ji vytvořily, cestou jistých způsobů induktivního bádání. Této metody užili se skvělým úspěchem statistikové. Avšak její užití závisí na tom, je-li po ruce vhodný materiál ke zkoumání, a význam závěrů se omezuje hranicemi prozkoumaného materiálu. Jest přirozeno, že zároveň s touto metodou v poslední době stále víc a více uznává se za nutné užívat i druhé — deduktivní. Má-li se uznati, že dějinná příčinnost musí býti redukována na příčinnost zjevů sousedních oblastí — a především na příčinnost psychologickou — tedy se sama sebou namítá myšlenka užití věd známých zákonů těchto jevů při výkladu dějinného procesu. Tato myšlenka jest tak přirozená, že již celá řada sociologů snažila se vyložiti příčinnost společenského života pomocí zákonů biologických a psychologických. Není zde místa vykládati, jakých kladných výsledků dosaženo bylo spojeným úsilím těchto sociologů; postačí říci, že tyto výsledky daleko nejsou ještě definitivní a že dedukce z biologických a psychologických dat může dle našeho mínění poskytnouti sociologii daleko více, nežli až dosud poskytla. Dovolíme si objasniti svou myšlenku příkladem více nebo méně všeobecně známým. Vezměme pro příklad takové dedukce základní a nezbytný fyziologický fakt: schopnost lidí množiti se a převaha nově se rodících lidí nad umírajícími. Z této schopnosti vyplývá přirozeně ten závěr, že obyvatelstvo kterékoli země, ať jsou její zvláštnosti jakékoli, bude míti snahu,

aby se rozmnožilo. Připojme nyní k této fyziologické tendenci onen psychologický zákon, podle něhož potřeba živobytí jest nejsilnější pohnutkou k lidské činnosti. Vzrůst obyvatelstva způsobí ovšem nezbytně zvětšení i onoho množství prostředků výživy, které toto obyvatelstvo dobývá z obklopujícího ho okolí. Ale jedno a totéž okolí může poskytnouti více prostředků k životu pouze tehdy, zvětší-li se množství vynakládané na ně práce. Tudíž usilovnost (intenzivnost) práce vynakládané na určitou jednotku plošnou bude nevyhnutelně růsti podle míry vzrůstání obyvatelstva. Zároveň se vzrůstem množství práce jeví se technická možnost neb i dokonce nutnost — změnití její formu. Lov zvířat vyžadující nejmenšího vynaložení práce (lovecký byt) zamění se obtížnějším ochočováním zvířat a jejich chovem, z počátku co možná nepatrným (kočovně-pastýřský byt). Chov dobytka postoupí zase místo ještě namáhavějšímu vzdělávání půdy (zemědělský byt). A vzdělávání půdy podle míry zmenšení onoho jejího množství, které připadá na člověka — bude se stávati stále intenzivnější a intenzivnější; na počátku zemědělského vývoje setkáme se s prostým užíváním půdy po několik let za sebou — až do úplného vysílení, po němž bývá nevyhnutelno na dlouho nechatí ladem půdu (ladová soustava); a na konci tohoto systému nalezneme již umělé mrvení každé hroudy země a nejsložitější řady proměn v osevech, vypočtené tak, aby byly zemi vráceny právě odňaté jí součástky.

Na tomto příkladě vidíme celou řadu materiálních stavů, přecházejících jeden do druhého docela jinak nežli monarchie přechází v aristokracii a aristokracie v demokracii. Kdežto tam byli jsme nuceni předpo-

kládati v základě řadu složitých pochodů, z nichž každý vyžadoval zvláštního výkladu — máme zde přímo co činiti s elementárními faktory bezprostředně objasňujícími pochod: s rozmnožením obyvatelstva a s potřebou výživy. Nejsme dokonce nakloněni, jak se samo sebou rozumí, k tomu, abychom považovali právě vyložený proces jediným, prostým a elementárním pochodem dějin. Kdyby psychologie vypracovala učení o evoluci psychického složení, jsme přesvědčeni, že by toto učení mohlo býti zrovna takovou oporou pro sociologickou dedukci, jako právě uvedení faktorové. Ano i v nynější době, pokud se vysvětluje převaha hybných (motorných) elementů na počátku psychického vývoje, afektivních a intelektuálních (citů a myšlenek) v jeho dalším postupu — bylo by možno, jak se nám zdá, založiti na této psychologické evoluci individua — dějinnou psychologii rodu. Ať je tomu jakkoli, nelze upříti možnost sociologických dedukcí; stačí pouze vzpomenouti, že od dedukcí takového druhu povýtečně vycházela většina dějepisců prvobytné kultury. Jako výsledek těchto dedukcí nezbytně nabýváme představy v nynější době již dostatečně rozšířené — že existuje řada základních příčinných evolucí rozličných stránek sociálního života, že postup těchto evolucí nevyhnutelně vyplývá ze základních, elementárních vlastností evolucionujících činitelů a že tudíž v kterékoli lidské společnosti tento postup bude nezbytně stejný.

Zdá se, že není příčin v naší době obávaní se, že dějinná theorie bude nadále ignorovati tyto základní, všude stejné tendence dějinného procesu. Naopak jeví se opačné nebezpečství, že theorie dá jim příliš výminečný význam při výkladě reálných dějinných jevů.

Nesluší zapomínati, že stanoviti deduktivní cestou jistou příčinnou posloupnost sociálního vývoje — neznamená ještě vyložiti úplně dějinnou reálnost. Základní příčinná tendence jest pouze jedním z faktorů dějinného procesu; tato tendence nikde a nikdy neuskutečňuje se ve své ryzí, bezpříměskové podobě. Dějepisec, který by se omezil na vytčení tohoto jediného základního faktora sociologické evoluce a považoval by tím svůj úkol za ukončený, byl by (užíváme tu zdařilého přirovnání Schmollerova) podoben chemikovi, který rozloživ vodu na její složky, by prohlásil, že hlavní význam při tvoření vody má kyslík, poněvadž je ho osmkrát více nežli vodíku. V ryzí své podobě jest vnitřní tendence sociálního procesu pouze abstraktní možností. Aby bylo možno přejíti z možnosti ve skutečnost, musí se tato tendence zlomit v prizmatě reálných podmínek dějinného života. Pod vlivem určitých zeměpisných, klimatických, agronomických, geologických a jiných podmínek může základní směr dějinného života pestře se vyvinovati až do nekonečnosti, do úplné nemožnosti rozpoznati uprostřed všemožných variací jeden a týž základní substrát. Přímostí povinností dějepisce jest nejenom objeviti, že ten substrát existuje, nýbrž i vyložiti příčiny jeho projevu právě v dané konkrétní formě, v každé jednotlivé variaci. Vratme se k svému starému příkladu: jaký vliv má rozmnožení obyvatelstva na jeho hospodářské zřízení. Představme si, že lid žije uprostřed okolí, které poskytuje pouze možnost loveckého nebo kočovného života, na př. kdesi v Laponsku nebo v Kirgizských stepích. Jest pochopitelno i bez historických informací, že takový lid zůstane na nižších stupních ekonomického vývoje, dokud nezmění se od kořene

vnější podmínky jeho života; zůstanou-li však tyto podmínky průběhem dlouhé doby nezměněny, tedy vypracuje si zvláštní národní typ úplně přizpůsobený k okolí, a počet jeho zůstane v oněch rozměrech, jaký jest schopna uživiti jistá země za daných podmínek. Naše základní tendence v tomto případě neruší se, jako se neruší na př. zákon tíhy v případě rovnováhy tělesa, nýbrž společný výsledek působnosti této tendence a daného okolí bude již jiný. Další vývoj základní tendence nenastane, jako nenastává zrychlení padajícího tělesa, nachází-li se těleso ve stavu klidu.

Pohledme blíže na vzájemný poměr těchto elementů: základní sociologické tendence a ústředí, v němž se ta tendence uskutečňuje. V podstatě žádná analýsa neodkryje žádné nezbytné souvislosti mezi tím a oním elementem. Sociologický proces musí se uskutečňovati v *nějakém* ústředí; ale proč právě v *daném* ústředí? Proč se Lopar dostal v našem příkladě do Laponska a Kirgiz do Kirgizské stepi? Proč se Rus dostal do východní Evropské nížiny a Francouz do romanisované Gallie? Ovšem byly i pro to své příčiny: tak se rozdělila na dané hrouď zeměkoule; takové byly podmínky prvopočátečního rozsazení národů, že jedni předstihli druhé a druzí zmeškali zaujmouti lepší místa, nebo nedostali se k nim pro jakékoli příčiny. Avšak pro vnitřní zákony společenského života má toto rozdělení národů na zeměkouli leda jen velmi vzdálený vztah. Zákony vlivu okolí na společenský život zůstanou ovšem všude jedny a tytéž; ale souvislost *určitého* okolí s určitou společenskou skupinou bude již zjevem nahodilým v tom smyslu, že tato souvislost naprosto nevyplývá z vnitřních zákonů společenské evoluce. Přes to

však, že tato souvislost jest v každém jednotlivém případě nahodilá, nemůžeme ji zůstaviti bez vědeckého výkladu. Zabýváme-li se všeobecným studiem sociologických zákonů nebo používáme-li těchto zákonů při výkladu toho kterého zvláštního případu, musí v každém případě býti zákony sociálního vlivu okolí právě tak vzaty v úvahu, jako zákony společenské evoluce.

Zavádějice takto do výkladu nového komplikujícího činitele — okolí — ani z daleka nejsme ještě hotovi s výkladem. Především proměňující vliv okolí nepřestává na vlivu onoho ústředí, v němž žije ten který národ. Ve skutečnosti ani jediný národ nežije osaměle, odloučeně. Každá země jest obklopena těmi neb oněmi určitými národy a říšemi. Toto sousedství jest novou příčinou proměňující ještě jednou a mnohdy velmi podstatně základní postup historického vývoje. Známý příklad Anglie, obklopené mořem, ukazuje u porovnání s kontinentálními říšemi evropskými, jak se může změnit rozvoj země dle toho, má-li či nemá-li ona země bezprostředních sousedů. Avšak nejenom nejbližší sousedstvo jeví vliv tohoto druhu. Postačí vzpomenouti, že přestěhování — světového obchodu na oceán podkopalo středověký obchod na vnitřních mořích — Středozemním a Baltijským. Úroda obilí v Indii, Australii nebo Americe v nynější době jeví podstatný vliv na postavení ruského zemědělství. Takto ještě očividněji nežli vliv ústředí, vliv obklopujícího okolí jeví se *vnějším* — a v tomto smyslu nahodilým — podle poměru k postupu vnitřního vývoje. A zrovna tak málo jako v onom případě může tento vliv považovati se za podružný při výkladě dějinného výsledku. Sám pojem hlavního a podružného musí býti buď vůbec pominut

nebo podstatně změněn při vědeckém výkladu dějin právě tak, jako i pojem nahodilého a nutného. S hlediska vědy — není příčin hlavních a nutných, nahodilých a podružných. Jsou pouze příčiny se širším nebo užším kruhem působnosti, při čemž ani o jedné kategorii příčin nelze tvrditi předem, jak široká nebo jak omezená objeví se sféra jejich vlivu v každém jednotlivém případě.

Stanovivše tento základní princip sociologického výkladu, můžeme teď směleji přistoupiti k ocenění významu třetího a posledního činitele podlehajícího našemu zkoumání. Míjíme tu rozsáhlou třídu zjevů, vnášejících největší nahodilost do dějin a nejméně se podávajících příčinnému výkladu a při tom pokládaných od jedněch za nejdůležitější, od jiných však — za nejpodružnější činitele dějinného procesu. Sloučená působnost dvou činitelů probíraných dříve — základní sociologické tendence a ústředí — vysvětluje v podstatných rysech evoluci sociálního řádu, zřízení a mravů. Ale tito činitelé nedostačují k objasnění dějinných »událostí« a »příběhů«, které jímalý hlavní pozornost starých dějepisců. Nelze upříti alespoň v principu, že i jevy tohoto druhu dopouštějí úplně vědeckého a příčinného vysvětlení. Nelze ovšem vésti spor ani o tom, že při takovém výkladu »událostí« činitelů již nám známí a tvořící společenský »řád« musí hráti hlavní úlohu. Ale po výčtu všeho, co v dějinných »událostech« možno příčinně vysvětliti ze základní sociologické tendence a proměňujícího vlivu ústředí, zůstává beze vsí pochyby ještě jakýsi zbytek, vyložitelný individuálními zvláštnostmi jednajících osob. Bylo nemálo úsilí vynaloženo na to, aby se dokázalo, že tento zbytek jest zcela ne-

patrný, že při historickém výkladu může býti ignorován, ale nikdo, jak se zdá, nepokusil se dokázati, že takový zbytek vůbec zmizí.

Proberme pro názornost několik příkladů.

Lev Tolstoj uvedl mínění dějepisců, že evropské události byly by se braly jinou cestou, kdyby nebyl měl Napoleon v době Borodinské bitvy rýmu. Paskal pravil, že kdyby byla měla Kleopatra nos poněkud kratší, byl by všecek povrch zemský nabyt jiné tvářnosti. V této paradoxní formě význam individua v dějinách vyniká tím ostřeji, že sama činnost individua jest činěna závislou na nahodilých okolnostech. Dejme tomu, že by nám historik specialista dokázal, že činy Napoleona a Antonia nezávisely na zmíněných nahodilostech, a že tím spíše ani pád napoleonského císařství ani vznik římského nezávisely na činech určitých historických osobností. Jaký bychom museli z toho učiniti závěr? Ovšem nikoli ten, že chorobný stav a dojem ženské krásy vůbec nemohou míti vlivu na psychologii dějinných činitelů, ani ten, že psychologie činitelů nemá vlivu na postup dějinných událostí. Nanejvýše mohli bychom říci, že v daném případě rýma neměla vlivu na Napoleona, a krása Kleopatry — na jednání Antoniovo, a že vůbec *pouhou* psychologií dějinných činitelů nelze vyložiti složité sociální jevy. Jinými slovy, uznali bychom příčinu, ale omezili bychom kruh jejího působení. Znamenalo-li by to, že máme právo nebrati vůbec do počtu nepatrné podle svého vlivu příčiny? Ovšem že nikoli, poněvadž bychom museli v každém případě uznati, že, kdyby ani ne všeobecný smysl, pak alespoň individuální fysiognomie určitého jevu by se mohla změnit, kdyby nepůsobily jmenované příčiny; a že

vůbec ty nebo ony příčiny podobného druhu musí býti vždycky pohotově, aby jev mohl se uskutečnit a míti individuální fysiognomii. A tak k dokonalému vysvětlení *daných* událostí, založení jednoho císařství a pád druhého — k vysvětlení toho, jaké byly ve skutečnosti a nikoli jaké *mohly* býti, musí býti i uvedené příčiny vzaty v úvahu.

Ale naskytá se další otázka. Úplné objasnění daných, konkrétních faktů jest potřebno dějepisci, ale je-li ho potřebí i sociologovi? Maje na zřeteli odkrytí zákonů a užívaje konkrétních dat pouze jako materiálu, nemusí-li sociolog prostě nechat stranou všechny činitele, kteří dávají události individuální fysiognomii? Ovšem výklad individuální fysiognomie daného fakta nemůže býti věcí abstraktní vědy, jakou jest sociologie. Avšak z toho nijak nenásleduje, že by nepatřilo do její oblasti studium oněch součástí příčin, následkem nichž nabývá sociologický fakt individuální fysiognomie. Nakolik psychologie vladaře může býti uznána za jednu z takových příčin, natolik i sociologie musí věnovati jí pozornost, a nakolik nos Kleopatřin může nám vysvětliti psychologii vladaře, natolik sociologie může jeviti se nucena zabývati se nosem Kleopatřiným. V tomto smyslu každý fakt, ať jest sebe větší nebo sebe menší může hoditi se vědě k objevení stálé příčinné souvislosti jevů. Dráhy planet kroužících v nebeském prostranství i nahodilé spadnutí jablka se stromu stejně mohly vésti k objevení zákona tíže. Ale po proslulém jablku Newtonově, které nebylo uchováno potomstvu žádným archaeologickým museem, padá množství jablek se štěpů každého dne, nebudíc již ničím pozornosti. Pro vědu mohla by krása Kleopatřina sehráti roli tohoto

jablka, kdyby se našel nějaký myslitel, který by vyvodil z této okolnosti nový zákon psychické tíže. Nezájímá-li nás nikterak ve skutečnosti tato drobnůstka, není to proto, že by neměla svého zákonného účinku, — nýbrž pouze proto, že psychologický účinek lásky jest nám znám z jiných, spolehlivějších pramenů.

Zámyslně rozbírali jsme otázku o vlivu individua na takových příkladech, v nichž psychologie individua jest podmíněna zcela vnějšími okolnostmi a vliv individua na běh dějinných událostí jeví se úplně neúmyslným. Avšak k téže třídě zjevů patří i ty případy, kdy individuum — v roli vladaře, zákonodárce, moralisty, vynálezce atd. — působí úmyslně a účelně. Nenalezli jsme možnosti zamítnouti všeliký význam individuálního činitele v příkladech, v nichž tento význam uvádí se na minimum. Jest přirozeno, že v případech právě uvedených osobní vliv nabude ještě značnějších rozměrů. Dynastické války Ludvíka XIV. a španělských Filipů ovšem silně podkopaly francouzský a španělský průmysl; avšak daleko silnější a trvalejší vliv měla ona soustavná politika těchto vladařů, která vedla k vystěhování z Francie a Španěl značné části obchodně-průmyslového stavu. I v příkladě dříve uvedeném postačuje srovnati obraz činnosti Antonia s účelnou politikou Oktaviána, abychom pocítili, jak se liší bezděčná činnost individua od činnosti uvědomělé. Ale pokroíme ještě dále. Na příkladě Ludvíka XIV. a Filipů vidíme, co může vykonati individuum jednající na úkor evoluční tendence sociálního procesu. Nakolik zvyšuje se sociální síla téhož individua v onom případě, působí-li v jednom směru vývojem dějinného procesu, jest možná viděti na příkladech mnoha oněch činitelů, jimž dějiny

daly název »veliký«. Individuum jako projevovatel nebo plnitel potřeby časové stává se všemohoucím. Odtud vyplývá i onen zrakový klam, jenž považuje dějinný proces za výsledek individuálních snah heroův. »Všeobecné dějiny« — praví Carlyle ve svém »Kultě heroův« — jsou v podstatě, jak já je pojmám, dějinami jednajících na světě velikých lidí. Ti byli vůdci davu — tito velikáni — budovateli, vzory a tvůrci všeho, co lidský dav snažil se vytvořit a čeho snažil se dosáhnout. Všecko, co jsme viděli uskutečněno na tomto světě, jest vlastně vnější materiální výsledek, uskutečnění a stělesnění v praxi ideí, které žily ve velkých lidech, sešlaných světu. Duší všeobecných dějin — spravedlivě sluší to uznati — byly jejich dějiny.« V tomto názoru jest pouze jediné správné. Za oné neuvědomělosti a elementárnosti, s jakouž děla se až dosud vždy a všude společenská evoluce, skutečně jenom jednotlivci, oficiální nebo morální vůdcové davu, konali společensko-účelné činy. Ale za to tyto jedinečné činy jednotlivců vždycky narážely na passivní odpor davu a jednotlivé účelné činy nezpůsobily trvalých společenskoúčelných výsledků. Míti za to, že tak bude vždycky i na příště, znamenalo by oddávati se zbytečnému a na jisto předčasnému pessimismu. Nemůžeme popírati možnost rozšíření společenského uvědomění v davu, a tudíž nemůžeme ani ukázati hranici, při níž se musí zastaviti vývoj vědomého sociálního jednání davu. Hybné pružiny lidské psychologie zůstanou, jak se samo sebou rozumí, vždycky stejny. Snaha zachovati vlastní existenci a prodloužení existenci rodu, potřeba cvičiti orgány a plniti funkce lidského organismu fysického i psychického — budou vždycky řídit činnost lidské vůle. Ale formy,

jež mohou přijímati tyto snahy a potřeby, budou se různiti do nekonečnosti, a prostředky k jich dosažení budou se nekonečně vyvíjeti ve směru větší složitosti a účelnosti. Jak daleko půjde lidstvo na této dráze, nevíme; ale dráha, po níž možno dojíti k záměně elementárního dějinného procesu za uvědomělý, může býti pouze jediná: pozvolná záměna společenskoúčelných činů jednotlivých osob — společenskoúčelným jednáním davu.

Vše, co bylo řečeno, má za účel postavit čtenáře na ono všeobecné stanovisko, s něhož zamýšlíme podávati »kulturní dějiny« Ruska. Zbývá nám připojiti ještě několik slov o vlastním obsahu následujících »Obrazů«. Účel »Obrazů« spočívá ve sdělení se čtenáři oněch *základních* procesů a jevů, které charakterisují ruskou společenskou evoluci. Spisovateli se zdálo, že načrtnutí těchto podstatných rysů ruské kulturní historie značně získá na jasnosti a výraznosti, zůstaví-li se stranou chronologické rámce a budou-li se charakterisovati rozličné stránky dějinného procesu v systematickém pořádku. Ovšem při takovém způsobu výkladu ustupuje do pozadí vzájemná spojitost rozličných stránek sociálního vývoje. Autor snažil se sic odstraniti tuto vadu vsunutými citáty; avšak jakýsi dojem umělé izolovanosti jednotlivých dějinných evolucí může přece jen lehko vzniknouti ve čtenáři. Spisovateli zbývá pouze ještě jednou vytknouti, že taková izolovanost charakteristik vysvětluje se jen literární formou »Obrazů«, dokonce ne však theoretickými názory autorovými.

Rozměry »Obrazů« činí nutným nejpřísnější výběr látky. Nic kromě *elementárních* dat, nejpodstatnějších pro všeobecné pojmání dějinného procesu, nemohlo

býti pojato do obsahu »Obrazů«. Ale vzhledem k tomu, co právě sluší považovati za elementární, byl spisovatel nucen řídit se vlastním úsudkem. Úkol »Obrazů« bude splněn, jestliže všechna podávaná v nich data zároveň s vyplývajícími z nich vývody stanou se skutečně »elementárními«, t. j. všeobecně přístupnými a všeobecně známými. V nynější době značná část látky užitá v »Obrazech« jest přístupna jediným specialistům; některá pak data tvoří výsledek vlastních prací spisovatelových a částečně objevují se ponejprve v tisku.

Úkol prostředkovatele mezi speciální vědou a širokým kruhem vzdělaného publika jevil se v daném případě obzvláště odpovědným a nesnadným. Veliká část speciálních studií z ruských dějin byla vykonána, kdy ještě o »kulturních dějinách« nebylo ani řeči, nebo když idea »kulturních dějin« nedostatečně zaujala pozornost dějepisců. Jest přirozeno, že z rozsáhlé zásoby speciální literatury poměrně jen nevelká část byla vhodna k účelům »Obrazů«. S druhé strany mpohé, co by bylo nutno pro »Obrazy«, prozatím ještě není propracováno v speciální literatuře. Odtud — značná nesouměrnost a přímé mezery v rozličných částech »Obrazů«. Speciální kritika ukáže asi, které z těchto mezer jeví se jako výsledek nedostatečné znalosti autorovy. Některé závěry autorovy podané v populární formě bez učené argumentace snad se budou zdáti specialistům příliš odvážnými a neodůvodněnými. Pokud to bylo možno, snažil se spisovatel uvésti své prameny na konci každého odstavce »Obrazů«; činiti však stále a podrobné odkazy k literatuře, zdálo se spisovateli nevhodným vzhledem k onomu účelu, jež sledují »Obrazy«. Konečně najdou se dle všeho i kritikové,

jimž už i sám pokus předsevzatý v »Obrazech« bude se zdátí nadmíru riskantní a předčasný za nynějšího stavu vědy. Na svou omluvu může spisovatel pouze odvolati se na nepopíratelnou potřebu podobné knihy — nejenom mezi čtoucím publikem, nýbrž i mezi samými specialisty, kteří pracují obyčejně v jediném malinkém oboru vědy a zřídka líčí přesně spojitost tohoto oboru s celkem. »Obrazy z dějin ruské kultury« ovšem nemohou poskytnouti toho, čeho není v samé vědě. Avšak svými vlastními nedostatky samy sebou vytknou mezery vědy a snad pomohou stanoviti ona hlediska, která dávají smysl a zajímavost zdánlivě nejsuššímu a nejužšímu speciálnímu bádání. Přivábení k takové práci specialistů a rozumná organizace vědecké práce, kteráž nyní s takovou marnotratností vynakládá se často ne na to, nač by bylo třeba — tyto úkoly jsou právě tak drahé a blízké autorovi jakožto specialistovi a učiteli, jako důležitý a lákavý jest pro něho úkol popularisátora vědeckých poznatků v ruské vzdělané společnosti. Předkládané »Obrazy« snaží se vyhověti té i oné potřebě. Autor bude se pokládati za šťastna, naleznou-li cestu k těm čtenářům, pro něž jsou určeny.

Bohatý materiál pro seznámení se se soudobými názory na theorii historické nauky ruské nalezne čtenář v četných dílech prof. *N. Ž. Karějeva* (»*Osnovnyje voprosy filosofiji*« 1. vydání s podrobnými přehledy literatury nejdůležitějších otázek, Petrohr. 1883, 2 díly. Druhé vydání zkrácené bez uvedených přehledů, ale s bibliografickým ukazatelem, Petrohr. 1887, 2 díly. Třetí vydání bez citátů a se zkráceným bibliografickým

ukazatelem v jednom svazku, Petrohr. 1897. Za pokračování této knihy slouží »*Suščnost*« [podstata] *istoričeskago processa i rol' ličnosti* [individua] v istoriji, Petrohr. 1890. Konečně značná část časopisných článků spisovatelových o týchž otázkách jest sebrána v »*Istorikofilosofskich i sociologičeskich et'judach*«; Petrohr. 1895, 2. vydání 1899 a v »*Starych i novych et'judach ob Ekonomičeskom mat'rializmě*«, Petrohr. 1896. V prvním sborníku lze nalézt i soupis ostatních statí prof. Karějeva stejného obsahu. Vlastní názory prof. Karějeva kloní se k hájení stanoviska »*filosofie dějin*«. V poněkud změněné formě jeví se theorie autorova v jeho »*Vveděnjiji* [úvod] k izučenjiju sociologiji«, Petrohr. 1897. Viz tam i polemiku prof. Karějeva s názory vyloženými v tomto [mém] úvodě). — Nejzajímavější z nejnovějších pokusů o vědeckou theorii pokroku jeví se dílo *Lester Warda* *Dynamic Sociology or applied social science, as based upon Statical Sociology and the less complex sciences* New York 1883, 2 díly. *Téhož* novější spis: *Psychologičtí činitelé civilisační*, přeložil *Bošňjak*, Moskva 1897. Ruskou popularisaci prvního díla Wardova možno nalézt v knize *C. Th. Nikolajeva: Aktivnyj progress i ekonomičeskij mat'rialism*, Moskva 1893. — Zajímavé pokusy pozitivní konstrukce historické theorie učiněny ve francouzské literatuře: *Louis Bourdeau* *L'histoire et les historiens. Essay critique sur l'histoire considérée comme science positive*. Paris 1888 a *P. Lacombe* *De l'histoire considérée comme science*. Paris 1894 (ruský překlad pod titulem *Sociologické základy dějin*, Petrohr. 1895). Prvý spis jest psán spíše skvěle nežli hluboce. Druhý vyznačuje se

jemnou analysou, ale rovněž trpí místy, ačkoli ne tak silně, jako prvý přílišností schematismu. — Poněkud temné, ale velmi poučné posouzení theoretických otázek dějin se stanoviska kritické filosofie obsahuje neveliká brošura *Simmelova* Die Probleme der Geschichtsphilosophie. Eine erkenntnisstheoretische Studie Lipsko 1892. — Neuvádíme známou knihu *Bernheimovu* (Lehrbuch der historischen Methode, 2. völlig durchgearbeitete und vermehrte Auflage [Učebnice dějepisných method, 2. úplně přepracované a rozmnožené vydání], Lipsko 1894), poněvadž obsahuje ne tak teorii dějin jako vědy, jako methodiku speciálního historického bádání. — Zajímavý pokus synthese sociologických teorií podávají *The principles of Sociology* [Základy sociologie] *Giddingsa* (New York a London Macmillan 1896; ruské překlady Petrohr. a Kiev 1898). — Obecný přehled nejnovějších sociologických teorií lze najíti v knize *Waentiga*: August Comte v prvém díle spisu *Barthova* Die Philosophie der Geschichte als Sociologie (ruský překlad, Petrohr. 1899) a v uvedeném výše »Úvodě« prof. Karějeva. — Zajímavý jsou jednotlivé zmínky v knize *Robertsonově* Buckle and his critics (Buckle a jeho kritiky).

OBRAZ PRVÝ.

OBYVATELSTVO.

I.

Spojitost mezi lidnatostí země a jejím hospodářským vývojem. — Mínění národních hospodářů o pohybu obyvatelstva. — Vzrůst obyvatelstva v Rusku od Petra I. — Poměr jeho k obyvatelstvu Evropy. — Territoriální rozšíření a vnitřní přírůstek. — Počet sňatků a porodů. — Pohyb obyvatelstva před Petrem I. — Hustota ruského obyvatelstva v poměru s evropským. — Poměry v hustotě obyvatelstva ve dvou stoletích na prostranství petrovských gubernií. — Rozdíl v dějinách zalidnění ruského severu, středu a jihu. — Příčiny zdržení vzrůstu obyvatelstva ve středu.

Řekli jsme v »Úvodě«, že obyvatelstvo každé země má náklonnost vzrůstatí samo sebou, elementárně, automaticky a že takový automatický vzrůst obyvatelstva jeví se hlavním popudem, který nutí lidi, aby zvětšovali množství práce nezbytné pro zachování života a měnili její formu. Jinými slovy: od počtu obyvatelstva v zemi závisí stupeň hospodářského vývoje dané země. Čím hustěji obydleno jest jisté místo, tím více práce může obyvatelstvo vykonati, tím lépe může si rozdělití mezi sebou tuto práci a může nahromaditi tím více úspor potřebných k tomu, aby si opatřilo nebo zdoko-